

को (३) ५४

उत्तर प्रदेश

प्रशासन शब्दावली

संख्या २

पदनाम और विभागादिनाम

(हिन्दी शब्दकोश समिति द्वारा स्वीकृत)

भाषा विभाग

उत्तर प्रदेश सरकार

लखनऊ:

राजकीय मुद्रणालय, उत्तर प्रदेश, भारत

१९६०

उत्तर प्रदेश
प्रशासन शब्दावली

पदनाम और विभागादिनाम
(हिन्दी शब्दकोश समिति द्वारा स्वीकृत)

भाषा विभाग
उत्तर प्रदेश सरकार

लखनऊ:

राजकीय मुद्रणालय, उत्तर प्रदेश, भारत

१९६०

विषय-सूची

	पृष्ठ-संख्या
प्राक्कथन	क-ग
पदनाम सम्बन्धी कुछ शब्द	१-३
पदनाम	४-३६
विभागादि नाम	४०-५५
परिशिष्ट—	
(शब्दकोश समिति के सदस्य)	५६

. प्राक्कथन .

हिन्दी इस राज्य की राजभाषा अक्टूबर १९४७ में ही घोषित हो गई थी । उस समय से यहां इस बात का बराबर प्रयत्न हो रहा है कि सरकारी कार्यों में हिन्दी का अधिकाधिक प्रयोग हो । इस प्रयत्न में जो अनेक कठिनाइयां सामने आईं उनमें एक बड़ी कठिनाई थी हिन्दी में शासन सम्बन्धी पारिभाषिक शब्दों के एक उपयुक्त कोश के अभाव की । इस कठिनाई को दूर करने के उद्देश्य से राज्य शासन ने १९४८ में ही वर्तमान मुख्य मंत्री (तत्कालीन शिक्षा मंत्री) डा० सम्पूर्णानन्द की अध्यक्षता में प्रशासन तथा विधि सम्बन्धी अंग्रेजी शब्दों के हिन्दी पर्याय स्थिर करने के लिये एक तदर्थ समिति की स्थापना की । आगे चलकर १९५४ में इस समिति का डा० सम्पूर्णानन्द की ही अध्यक्षता में पुनः संघटन हुआ और तब से यह समिति शासन और विधि सम्बन्धी पारिभाषिक शब्दों एवं पदनामों के हिन्दी पर्यायों के चयन, निर्माण और स्थिरीकरण का बराबर कार्य कर रही है ।

समिति आरम्भ से ही यह अनुभव करती रही है कि शासन सम्बन्धी कार्यों में राजभाषा हिन्दी के व्यापक व्यवहार की दृष्टि से संघ तथा सभी राज्यों के लिये एक सी पारिभाषिक शब्दावली का होना अत्यन्त आवश्यक है । परन्तु आरम्भ में किसी एक प्रामाणिक कोश के न होने से हिन्दी में काम करने वालों के लिये उपलब्ध कोशों से ही सहायता लेना अनिवार्य था, जिसके कारण कभी कभी एक ही अंग्रेजी शब्द के लिये विभिन्न हिन्दी पर्यायों का प्रयोग होने लगा । राज्य की तदर्थ समिति आरम्भ से ही इस बात का प्रयत्न करती रही है कि इस राज्य में तो शब्दों के प्रयोग में एकरूपता रहे ही, अन्य राज्यों की शब्दावलियों से भी इस राज्य की शब्दावली यथासंभव भिन्न न हो ।

१९५० में भारत सरकार ने भी पारिभाषिक शब्दों के हिन्दी कोश के निर्माण के लिये "बोर्ड आफ साइंटिफिक टर्मिनोलोजी" नाम से एक बोर्ड की स्थापना की । इस बोर्ड ने पर्यायों के स्थिरीकरण के सम्बन्ध में कुछ सिद्धांत

निर्धारित कर दिये और प्रत्येक विषय के कोश-निर्माण के लिये अलग-अलग विशेषज्ञ समितियाँ नियुक्त कर दीं, जो उक्त सिद्धान्तों के अनुसार अपना कार्य कर रही हैं । उत्तर प्रदेश शासन की तदर्थ समिति के वर्तमान सचिव भारत सरकार की विधि विशेषज्ञ समिति के आदि से ही सदस्य हैं, और अप्रैल, १९५६ से उक्त तदर्थ समिति के विशेषाधिकारी भी भारत सरकार की प्रशासन विशेषज्ञ समिति की सदस्यता कर रहे हैं ।

भारत सरकार के शिक्षा मंत्रालय द्वारा प्रस्तुत शब्दावलियों में जिस नीति का अनुसरण किया जाता है उससे हम साधारणतया सहमत हैं और अपनी शब्दावली के निर्माण में हम उसके पालन का भरसक प्रयत्न करते हैं । पारिभाषिक शब्दों में सर्वभारतीय एकरूपता बनाये रखने के उद्देश्य से हम, जहां तक हो सकता है, भारत सरकार की शब्दावलियों में दिये हुये पर्यायों को ग्रहण कर लेते हैं । परन्तु भारत सरकार द्वारा निर्मित शब्दावलियों में अभी कुछ ही ऐसी हैं जो अन्तिम रूप से स्वीकृत हो चुकी हैं, और जो अन्तिम रूप से स्वीकृत हो चुकी हैं उनमें भी कुछ शब्दों पर फिर से विचार करने की आवश्यकता प्रतीत होती है । इसके अतिरिक्त अनेक ऐसे शब्द हैं जिनके पर्यायों के सम्बन्ध में भारत सरकार की ही विभिन्न शब्दावलियों में एकरूपता नहीं है । पारिभाषिक कोश-निर्माण का कार्य है ही इतना जटिल, कि प्रारंभिक अवस्था में तो कुछ अंश तक विभिन्नता रहना अनिवार्य है । संप्रति हम जहां-कहीं भारत सरकार की शब्दावलियों में दिये हुये शब्दों को अनुपयुक्त समझते हैं वहां हम अपने सुझाव भारत सरकार को लिखित रूप में भी भेज देते हैं और हम और हमारे विशेषाधिकारी उन-उन समितियों की बैठकों में भी, जिनके हम यथायोग्य सदस्य हैं, उपस्थित होकर उपयुक्त सुझाव प्रस्तुत करते हैं । इसमें संदेह नहीं कि जहां तक एक सर्वभारतीय शब्दावली का प्रश्न है, वह उक्त प्रकार के समन्वित प्रयास से अवश्य ही हल हो जायगा ।

हमारी तदर्थ समिति अपने १९५४ के पुनःसंघटन के पूर्व काफी बड़ी संख्या में अंग्रेजी पारिभाषिक शब्दों के पर्याय स्थिर कर चुकी थी, किन्तु इसके पूर्व कि वे प्रकाशित किये जा सकें, संविधान का हिन्दी संस्करण अपनी शब्दावली के साथ सामने आ गया, अनेक अधिक उपयुक्त पर्याय विचार में आये और बहुत से नये उपयुक्त और अनुपयुक्त पर्याय प्रयोग में आने लग गये । इसलिये यह

आवश्यक प्रतीत हुआ कि पहले स्थिर किये गये पर्यायों पर फिर से विचार कर लिया जाय । इसके अतिरिक्त पुनःसंघटित समिति ने यह उपयुक्त समझा कि शासन में प्रयुक्त समस्त पदनामों का एकत्र संग्रह कर एक साथ ही उनके पर्याय स्थिर कर लिये जायं । इस निर्णय के अनुसार निमित्त सूची के कुछ पदनाम और विभाग-नाम समिति द्वारा स्वीकृत होकर "उत्तर प्रदेश प्रशासन शब्दावली सं० १" में, तथा शेष, शब्दावली सं० २ में प्रकाशित किये गये थे । अब उक्त दोनों संस्थाओं में दिये हुये "पदनाम तथा विभागादि नाम" शब्दकोश समिति द्वारा स्वीकृत रूप में प्रस्तुत पुस्तिका में एकत्र प्रकाशित किये जा रहे हैं । अतः जहां तक पदों, विभागों, कार्यालयों आदि के नामों का सम्बन्ध है, उक्त दोनों संस्थाओं के स्थान पर यही पुस्तिका मान्य है ।

प्रस्तुत पुस्तिका में दी गयी पदनाम-सूची में विस्तार-भय से सभी पदनाम पूरे-पूरे रूप में नहीं दिये गये हैं । उदाहरणार्थ, मूल अंग्रेजी पदनामों में असिस्टेंट, चीफ, डिप्टी आदि विशेषण सेक्रेटरी, सुपरिंटेंडेंट, इंस्पेक्टर, इंजीनियर आदि अनेक पदों में लगे होते हैं, परन्तु इस सूची में वे केवल उदाहरण के लिये एक-दो पदों में ही दिये गये हैं । अन्यत्र भी वे इसी प्रकार जोड़े जा सकते हैं । साधारणतः उक्त अंग्रेजी विशेषणों के हिन्दी पर्याय सहायक, मुख्य, प्रधान आदि अंग्रेजी के मूल क्रम के अनुसार पूरे पद के पहले रखे गये हैं, जैसे "असिस्टेंट डाइरेक्टर आफ एजुकेशन" के लिये "सहायक शिक्षा निदेशक" । परन्तु 'उप' को, उपसर्ग होने के कारण, पूरे पद के पहले न रखकर मूल पद के ही पहले जोड़ा गया है । जैसे, "डिप्टी डाइरेक्टर आफ एजुकेशन" के लिये "उपशिक्षा निदेशक" न रखकर "शिक्षा उपनिदेशक" रखा गया है । उक्त पदनाम-सूची के साथ विभागादि नामों की भी सूची दी जा रही है, जो पदनाम-सूची की ही भांति परिपूर्ण न होकर निदर्शनात्मक है ।

गोपाल चन्द्र सिंह,

सचिव,

हिन्दी शब्दकोश समिति,

उत्तरप्रदेश सरकार ।

भाषा विभाग :

जनवरी ४, १९६० ई० ।

पदनाम. सम्बन्धी कुछ शब्द

Class	श्रेणी ।
Class A	क श्रेणी ।
Class I	प्रथम श्रेणी ।
Designation	पदनाम ।
Grade	श्रेणी । कोटि ।
Incumbent	पदधारी ।
Post	पद ।

Acting	कार्यवाहक ।
Additional	अपर ।
Assistant	सहायक ।
Associate	सहयुक्त ।
Central	१-केन्द्रीय । २-सदर । मुख्य ।
Chief	मुख्य ।
Co-opted	आमेलित ।
Cum	एवं ।
Deputy	उप ।
Ex-officio	पदेन ।
Extra	अतिरिक्त ।
Gazetted	राजपत्रित ।
General	१-सामान्य । २-महा । प्रधान ।
Head (<i>adj.</i>)	मुख्य ।

Head (n.)	अध्यक्ष ।
Honorary	अवैतनिक ।
Incharge	प्रभारी ।
Inferior	अवर ।
Joint	संयुक्त ।
Junior	कनिष्ठ ।
Lower	निम्न ।
Lower Division	निम्न श्रेणी ।
Naib	नायब ।
Non-gazetted	अपत्रित ।
Officiating	स्थानापन्न ।
Ordinary	साधारण ।
Paid	वैतनिक ।
Part-time	अंशकालिक ।
Permanent	स्थायी ।
Principal	प्रधान ।
Probation	परिवीक्षा ।
Regular	नियमित ।
Reserve	आरक्षित ।
Resident	स्थानिक ।
Selection Grade	प्रवर श्रेणी ।
Senior	ज्येष्ठ ।
Special	विशेष ।
Staff	कर्मचारिवर्ग ।
Standing	स्थायी ।

Sub	अवर । उप ।
Subordinate	अवर । अधीनस्थ ।
Superior	उपरिष्ठ ।
Temporary	अस्थायी ।
Under	अनु ।
Unpaid	निर्वेतन ।
Upper	उच्च । उपरि- ।
Upper Division	उच्च श्रेणी ।
Vice	उप ।
Whole-time	पूर्णकालिक ।

पदनाम

A

Accountant	लेखाकार ।
Accountant General	महालेखाकार ।
Accounts Clerk	लेखा लिपिक ।
Additional Secretary	अपर सचिव ।
Additional Deputy Secretary	अपर उपसचिव ।
Adjutant	ऐडजुटेंट ।
Administrative Officer	प्रशासनाधिकारी ।
Administrator	प्रशासक ।
Administrator General	महाप्रशासक ।
Adviser	परामर्शद । सलाहकार ।
Advocate	अधिवक्ता ।
Advocate General	महाअधिवक्ता ।
Advocate on Record	अभिलिखित अधिवक्ता ।
Agent	अभिकर्ता ।
Agent General	महाभिकर्ता ।
Agricultural Chemist	कृषि रसायनविद् ।
Agricultural Economist	कृषि अर्थशास्त्री ।
Agronomist	सस्यविद् ।
Ahalmad	अहलमद ।
Aide-de-Camp	एडीसी । एडीकाड् ।
Amin	अमीन ।

Anaesthetist	निश्चेतक ।
Analytical Assistant	विश्लेषण सहायक ।
Analyst	विश्लेषक ।
Animal Geneticist	पशु-प्रजनन विशेषज्ञ ।
Anti-Locust Officer	टिड्डो निवारण अधिकारी ।
Anti-Malaria Officer	मलेरिया निवारण अधिकारी ।
Apiarist	मधुमक्षिपाल ।
Appellate Authority	अपील आधिकारिकी ।
Apprentice	अप्रेन्टिस ।
Arbitrator	विवाचक ।
Arboriculture Clerk	तरुपालन लिपिक ।
Archaeological Assistant	पुरातत्व सहायक ।
Architect	वास्तुकलाविद् ।
Architect Planner	वास्तुकलाविद् नियोजनकार ।
Area Rationing Officer	क्षेत्र राशन अधिकारी ।
Armed Police Constable	सशस्त्र पुलिस सिपाही ।
Armourer	आर्मरर ।
Arms Clerk	आयुध लिपिक ।
Artist	कलाकार ।
Art Master	कला शिक्षक ।
Arts and Crafts Teacher	कला-शिल्प शिक्षक ।
Assessing Authority	१-निर्धारण अधिकारी । २-निर्धारण आधिकारिकी ।
Assessing Officer	निर्धारण अधिकारी ।
Assessor	१-असेसर । २-निर्धारक ।

Assistant	सहायक ।
Assistant Commissioner	सहायक आयुक्त ।
Assistant Director of Education	सहायक शिक्षा निदेशक ।
Assistant Inspector of Arts and Crafts	सहायक कला-शिल्प निरीक्षक ।
Assistant Inspectress of Girls' Schools	सहायक बालिका विद्यालय निरीक्षिका ।
Assistant Secretary	सहायक सचिव ।
Assistant Superintendent of Vaccination	सहायक टीका अर्थीक्षक ।
Assistant to Inspector General of Police	पुलिस महानिरीक्षक का सहायक ।
Associate	सहयुक्त ।
Associate Inspector of Schools	सहयुक्त विद्यालय निरीक्षक ।
Associate Member	सहयुक्त सदस्य ।
Associate to Specialist on Co-operation	सहकारिता विशेषज्ञ का सहयुक्त ।
Astronomer	ज्योतिर्विद् ।
Attendance Officer	उपस्थिति अधिकारी ।
Attendant	परिचर ।
Attorney	अटर्नी ।
Attorney General	महान्यायवादी ।
Auditor	संपरीक्षक । आडीटर ।
Auditor General	महासंपरीक्षक ।

B

Bacteriologist	जीवाणुविद् ।
Bakshi	बरखशी ।
Barrier Clerk	नाका मुंशी ।
Bee Demonstrator	मक्षि-पालन निदर्शक ।
Bench Magistrate	सदस् दंडाधिकारी । बेंच मैजिस्ट्रेट ।
Bill Clerk	प्राप्यक लिपिक । बिल लिपिक ।
Bill Collector	बिल कलक्टर ।
Bill Passing Clerk	बिल पारण लिपिक ।
Block Development Officer	खंड विकास अधिकारी ।
Blood Meal Officer	हृदिर चूर्ण अधिकारी ।
Botanical Inspector	वनस्पति निरीक्षक ।
Botanist	वनस्पतिविद् ।

C

Calculator	परिगणक ।
Calico Printing Teacher	छाँट छपाई शिक्षक ।
Call Woman	दाई ।
Camp Assistant	शिविर सहायक ।
Cane Agronomist	गन्ना सस्यविद् ।
Cane Commissioner	गन्ना आयुक्त ।
Caretaker	केयरटेकर ।

Cashier	रोकड़िया ।
Caster	ढलाईकार ।
Cataloguer	सूचीकार ।
Census Officer	जनगणना अधिकारी ।
Central Nazir	सदर नाजिर । मुख्य नाजिर ।
Chainman	जरीबी ।
Chairman	सभापति ।
Chargeman	कार्यक्षक ।
Check Moharrir	पड़ताल लिपिक ।
Chemical Assistant	रासायनिक सहकार्यक ।
Chemical Examiner	रासायनिक परीक्षक ।
Chemist	रसायनविद् ।
Chief Conservator of Forests	मुख्य अरण्यपाल ।
Chief Controlling Revenue Authority	मुख्य नियंत्रक राजस्व अधिकारिकी ।
Chief Engineer Electricity Branch	मुख्य अभियन्ता, विद्युत् शाखा ।
Chief Engineer, Irrigation Branch	मुख्य अभियन्ता, सिंचाई शाखा ।
Chief Engineer, Local Self-Government Engineering Department	मुख्य अभियन्ता, स्वायत्त शासन अभियन्त्रण विभाग ।
Chief Engineer, P. W. D. (Building and Roads)	मुख्य अभियन्ता, सार्वजनिक निर्माण विभाग (भवन और रथ्या) ।
Chief Games Warden	मुख्य वन्यपाल ।

Chief Justice	मुख्य न्यायपति ।
Chief Minister	मुख्य मंत्री ।
Chief Secretary	मुख्य सचिव ।
Circle Inspector	मंडल निरोक्षक ।
City Magistrate	नगर दंडाधिकारी । सिटी मैजिस्ट्रेट ।
Civil and Sessions Judge	दीवानी तथा सेशन न्यायाधीश ।
Civil Engineer	वास्तु अभियन्ता ।
Civil Judge	दीवानी न्यायाधीश ।
Civil Surgeon	सिविल सर्जन ।
Clerk	लिपिक ।
Collection Amin	वसूली अमीन ।
Collection Officer	वसूली अधिकारी । समाहरण अधिकारी ।
Collector	१-समाहर्ता । कलक्टर । २-संग्रहकर्ता ।
Colonization Officer	उपनिवेशन अधिकारी ।
Commissioner	आयुक्त ।
Commissioner of Excise	आबकारी आयुक्त ।
Commissioner, Sales Tax	विक्री-कर आयुक्त ।
Compensation Officer	प्रतिकर अधिकारी ।
Competent Officer	समर्थ अधिकारी ।
Compilation Clerk	संकलन लिपिक ।
Compiler	संकलनकर्ता ।
Compositor	कंपोजिटर ।
Compounder	कंपाउंडर ।
Computer	संगणक ।

Conciliation Officer	संराधन अधिकारी ।
Conductor	कंडक्टर ।
Conservancy Clerk	सफाई मुंशी ।
Conservator of Forests	अरण्यपाल ।
Consolidation Officer	चकबन्दी अधिकारी ।
Consolidator	चकबन्दी कर्ता ।
Constable	सिपाही । कांस्टेबल ।
Consulting Engineer	परामर्शद अभियंता ।
Controller	नियंत्रक ।
Co-operative Auditor	सहकारिता संपरीक्षक ।
Co-operative Officer	सहकारिता अधिकारी ।
Co-opted Member	आमेलित सदस्य ।
Copyist	प्रतिलिपिक ।
Correspondence Clerk	पत्र-व्यवहार लिपिक ।
Cost Accountant	लागत लेखाकार ।
Costing Clerk	मूल्य निर्धारण लिपिक ।
Counsel	वकील । अभिवक्ता ।
Counter	गणनाकार ।
Counter Packer	गणक वेष्टक । गिनने-बांधने वाला ।
Counting Agent	गणनाभिकर्ता ।
Court Clerk	न्यायालय लिपिक ।
Crane Driver	गिरिन चालक ।
Criminal Ahalmad	फौजदारी अहलमद ।
Criminal Record Keeper	फौजदारी अभिलेखपाल ।
Crop Physiologist	सस्य क्रियाशारीरविद् ।

Crop Weather Observer	सस्य ऋतु संवीक्षक ।
Cultivation Assistant	कृषि सहायक ।
Cultural Jamadar	वनवर्धन नायक ।
Curator	संग्रहाध्यक्ष ।
Custodian	परिरक्षक ।
Custodian of Evacuee Property	निष्क्रान्त सम्पत्ति परिरक्षक ।

D

Dafedar	दफेदार ।
Daftari	दफ्तरी ।
Dairy Chemist	दुग्धशाला रसायनविद् ।
Dairyman	दुग्धशालिक । डेरीवाला ।
Dak Peon	डाक चपरासी ।
Dak Runner	डाक हरकारा ।
Daroga	दारोगा ।
Dawasaz	दवासाज ।
Decree Writer	डिगरी लेखक ।
Demand and Collection Clerk	मांग-समाहरण लिपिक ।
Demand Clerk	मांग लिपिक ।
Demonstrator	निदर्शक ।
Dental Technician	दंत-शिल्पी ।
Deposit Clerk	निक्षेप लिपिक ।
Depot Keeper	कोष्ठागारिक । कोठारी ।

Deputy Assistant to Inspector General of Police	पुलिस महानिरीक्षक का उपसहायक ।
Deputy Collector	उपसमाहर्ता ।
Deputy Commissioner	उपायुक्त ।
Deputy Director of Education	शिक्षा उपनिदेशक ।
Deputy Inspector of Schools	विद्यालय उपनिरीक्षक ।
Deputy Inspector Gene- ral of Police	पुलिस उप-महानिरीक्षक ।
Deputy Inspectress of Girls' Schools	बालिका विद्यालय उपनिरीक्षिका ।
Deputy Minister	उपमंत्री ।
Deputy Minister for Public Works	सार्वजनिक निर्माण उपमंत्री ।
Deputy Ranger	उपराजिक ।
Deputy Secretary	उपसचिव ।
Deputy Secretary, Chief Secretary's Branch	उपसचिव, मुख्य सचिव शाखा ।
Deputy Secretary, Edu- cation Department	उपसचिव, शिक्षा विभाग । शिक्षा उपसचिव ।
Deputy Speaker	उपाध्यक्ष ।
Deputy Superintendent of Police	पुलिस उपाधीक्षक ।
Designer	परिकल्पक ।
Despatcher	संप्रेषक ।
Development Commis- sioner	विकास आयुक्त ।

Development Range Clerk	विकास क्षेत्र लिपिक ।
Diet Distributor	आहार वितरक ।
Director	निदेशक ।
Director, Bureau of Psychology	निदेशक, मनोविज्ञानशाला ।
Director of Agriculture	कृषि निदेशक ।
Director of Colonization	उपनिवेशन निदेशक ।
Director of Education	शिक्षा निदेशक ।
Director of Information	सूचना निदेशक ।
Director of Land Records	भूमि अभिलेख निदेशक ।
Director of Medical and Health Services	स्वास्थ्य सेवा निदेशक ।
Director of Military Education and Social Service Training	निदेशक, सैनिक शिक्षा तथा समाज सेवा प्रशिक्षण ।
Director, Planning Research-cum-Action Institute	निदेशक, नियोजन क्रिया एवं अनुशीलन संस्थान ।
District Inspector of Schools	जिला विद्यालय निरीक्षक ।
District Judge	जिला न्यायाधीश । जिला जज ।
District Magistrate	जिला दंडाधिकारी । जिला मैजिस्ट्रेट ।
District Medical Officer of Health	जिला स्वास्थ्य अधिकारी ।
District Officer	जिलाधिकारी ।
District Relief and Rehabilitation Officer	जिला सहायता तथा पुनर्वासन अधिकारी ।

Divisional Accountant	प्रभागीय लेखाकार ।
Divisional Superintendent	प्रभागीय अधीक्षक ।
Divisional Superintendent of Industries	प्रभागीय उद्योग अधीक्षक ।
Doctor	डाक्टर ।
Drafter	प्रालेखक ।
Draftsman, Draughts- man	नक्शानवीस ।
Dresser	पट्टीबन्द ।
Drill Master	ड्रिल मास्टर ।
Driver	चालक । ड्राइवर ।

E

Economic and Statistical Adviser	आर्थिक तथा सांख्यिक परामर्शद ।
Economic Botanist	अर्थ वनस्पतिविद् ।
Economic Intelligence Inspector	आर्थिक अभिसूचना निरीक्षक ।
Economist	अर्थशास्त्री ।
Editor	सम्पादक ।
Educational Ahalmad	शिक्षा अहलमद ।
Education Expansion Officer	शिक्षा प्रसार अधिकारी ।
Education Officer	शिक्षाधिकारी ।
Election Officer	निर्वाचन अधिकारी ।

Electoral Officer	Registration	निर्वाचन निबन्धनाधिकारी ।
Electoral Rolls Inspector		निर्वाचन सूची निरीक्षक ।
Electrical Engineer		विद्युत् अभियंता ।
Electrician		वैद्युतिक ।
Electric Inspector		विद्युत् निरीक्षक ।
Electric Technician		विद्युत् शिल्पी ।
Employment Officer		रोजगार अधिकारी ।
Engineer		अभियंता ।
English Clerk		अंग्रेजी लिपिक ।
Engraving Instructor		उत्कीर्ण शिक्षक/उकेरी शिक्षक ।
Enquiry Inspector		जांच निरीक्षक ।
Entertainment and Betting Tax Commissioner		मनोरंजन कर आयुक्त ।
Entertainment Tax Officer		मनोरंजन कर अधिकारी ।
Entomological Assistant		कीटविद्या सहायक ।
Entomologist		कीटविद् ।
Epidemic Assistant		महामारी रोध सहायक ।
Epidemiologist		महामारीविद् ।
Establishment Clerk		अधिष्ठान लिपिक ।
Estate Officer		सम्पत्ति अधिकारी ।
Examiner		परीक्षक ।
Examiner of Accounts		लेखा परीक्षक ।
Excise Commissioner		श्रावकारी आयुक्त ।

Execution Ahalmad	निष्पादन ग्रहलमद ।
Executive Engineer	अधिशाली अभियन्ता ।
Executive Magistrate	अधिशाली दंडाधिकारी ।
Executive Officer	अधिशालक ।
Ex-officio Secretary	पदेन सचिव ।
Experimenter	प्रयोक्ता ।
Expert	विशेषज्ञ ।
Export Moharrir	निर्यात लिपिक ।
Extension Guide	प्रसार निर्देशक ।
Extension Officer	प्रसार अधिकारी ।
Extension Service Officer	प्रसार सेवा अधिकारी ।
Extra Magistrate	अतिरिक्त दंडाधिकारी ।

F

Factory Inspector	फैक्टरी निरीक्षक ।
Farm Superintendent	कृषिक्षेत्र अधीक्षक ।
Farming Inspector	कृषि निरीक्षक ।
Female Attendant	परिचारिका ।
Female Nurse	उपचारिका ।
Ferries Clerk	घाट लिपिक ।
Ferry Toll Collector	घाट शुल्क समाहर्ता ।
Field Assistant	क्षेत्र सहायक ।
Field Extension and Publicity Officer	क्षेत्र प्रसार तथा विख्यापन अधिकारी ।
Fieldman	क्षेत्रिक ।

Fieldman Supervisor	क्षेत्रिक पर्यवेक्षक ।
Field Officer	क्षेत्र अधिकारी ।
Financial Adviser to Commissioner, Relief and Rehabilitation	सहायता तथा पुनर्वासन आयुक्त का वित्तीय परामर्शद ।
Financial Controller	वित्त नियंत्रक ।
Financial Controller of Industries	उद्योग वित्त नियंत्रक ।
Finger Print Expert	अंगुलि चिन्ह विशेषज्ञ ।
Fire Brigade Driver	दमकल चालक ।
Fireman	आग्निक ।
Fire Officer	अग्निशमन अधिकारी ।
Fire Patrol	आग पतरोल ।
Fire Station Officer	दमकल केन्द्राधिकारी ।
Fish Guard	मत्स्य रक्षी ।
Fish Marketing Officer	मत्स्य विक्रय अधिकारी ।
Fisheries Biologist	मत्स्य विज्ञानविद् ।
Fisheries Development Supervisor	मत्स्यक्षेत्र विकास पर्यवेक्षक ।
Fisheries Warden	मत्स्यक्षेत्रपाल ।
Fishing Guard	मत्स्य-घात रोधक ।
Fitter	फिटर ।
Fitter Mechanic	फिटर यांत्रिक ।
Flaying Supervisor	निस्त्वचन पर्यवेक्षक ।
Foodgrains Inspector	खाद्यान्न निरीक्षक ।
Foreman	फोरमैन ।

Forester	आटविक ।
Forest Guard	वनरक्षी ।
Forest Officer	वनाधिकारी ।
Forest Range Officer	वनराजि अधिकारी ।
Forest Ranger	वनराजिक ।
Forest Settlement Officer	वन बन्दोवस्त अधिकारी ।
Form Keeper	प्रपत्री ।

G

Games Attendant	खेल परिचर ।
Games Supervisor	खेल पर्यवेक्षक ।
Games Warden	वन्यपाल ।
Gang Inspector	टोली निरीक्षक ।
Gardener	माली ।
Gateman	द्वारपाल ।
Gate Sergeant	द्वाराध्यक्ष ।
Gazetted Officer	राजपत्रित अधिकारी ।
General Clerk	सामान्य लिपिक ।
General Manager	प्रधान प्रबंधक ।
Geo-Chemist	भूरसायनविद् ।
Geologist	भूगर्भशास्त्री ।
Girdling Officer	घिरान अधिकारी ।
Glass Technologist	काच शिल्पविद् ।
Goods Clerk	माल बाबू ।
Government Advocate	सरकारी अधिवक्ता ।

Government Counsel	सरकारी वकील ।
Government Estate Officer	राज्य सम्पत्ति अधिकारी ।
Governor	राज्यपाल ।
Gradation List Clerk	कोटिक्रम सूची लिपिक ।
Grading Assistant	कोटिक्रम सहायक ।
Group Level Worker	वृन्द सेवक ।
Guard	रक्षी ।
Guide	मार्गदर्शक । निर्देशक ।

H

Handwriting Expert	हस्तलिपि विशेषज्ञ ।
Hawali Munsif	हवाली मुंसिफ ।
Head Clerk	मुख्य लिपिक ।
Head master	मुख्याध्यापक ।
Head mistress	मुख्याध्यापिका ।
Hide Development Officer	चर्म विकास अधिकारी ।
Honorary Magistrate	अवैतनिक दंडाधिकारी ।
Honorary Railway Magistrate	अवैतनिक रेलवे दंडाधिकारी ।
Horticultural Supervisor	उद्यान पर्यवेक्षक ।
Horticulturist	औद्यानिक ।
Hostel Superintendent	छात्रावास अधीक्षक ।
Household Staff	गृह-व्यवस्था कर्मचारिवर्ग ।
House Surgeon	हाउस सर्जन ।

House Tax Collector	गृहकर समाहर्ता ।
Housing Inspector	निवासन निरीक्षक ।
Human Compounder	कम्पाउंडर ।

I

Implementation Officer	अन्वयन अधिकारी ।
Increment Clerk	वेतन वृद्धि लिपिक ।
Indents Assistant	मांगपत्र सहायक ।
Indexer	अनुक्रमकार ।
Information Officer	सूचनाधिकारी ।
Inquiry Inspector	जांच निरीक्षक ।
Insolvency Judge	दिवाला न्यायाधीश ।
Inspector	निरीक्षक ।
Inspector General	महानिरीक्षक ।
Inspector General of Police	पुलिस महानिरीक्षक ।
Inspector General of Prisons	कारागार महानिरीक्षक ।
Inspector General of Registration	निबन्धन महानिरीक्षक ।
Inspector of Arabic Madarsas	अरबी मदरसा निरीक्षक ।
Inspector of Factories	फैक्टरी निरीक्षक ।
Inspector of Sanskrit Pathshalas	संस्कृत पाठशाला निरीक्षक ।
Inspector of Schools	विद्यालय निरीक्षक ।

Inspectress	निरीक्षिका ।
Inspectress of Girls Schools	बालिका विद्यालय निरीक्षिका ।
Instructor	प्रशिक्षक । शिक्षक ।
Instructress	प्रशिक्षिका । शिक्षिका ।
Interpreter	बुभाषिया ।
Investigator	अनुसंधाता ।
Issue Clerk	निर्गम लिपिक ।

J

Jailor	कारापाल । जेलर ।
Jamadar	जमादार ।
Joint Secretary	संयुक्त सचिव ।
Joint Secretary, Labour Department	संयुक्त सचिव, श्रम विभाग ।
Journalist	पत्रकार ।
Judge	न्यायाधीश । जज ।
Judicial Assistant	न्याय सहायक ।
Judicial Magistrate	न्याय बंडाधिकारी ।
Judicial Member	न्याय सदस्य ।
Judicial Officer	न्यायाधिकारी ।
Junior Associate	कनिष्ठ सहयुक्त ।
Junior Vice-President	कनिष्ठ उपसभापति ।
Juror	जूरर ।
Justice	न्यायपति । न्यायमूर्ति ।

K

Kanungo	कानूनगो ।
Kanungo Inspector	कानूनगो निरीक्षक ।
Keeper of Records	अभिलेखपाल ।
Khalasi	खलासी ।
Kurk Amin	कुर्क अमीन ।

L

Laboratory Assistant	प्रयोगशाला सहायक ।
Labour Commissioner	श्रम आयुक्त ।
Labour Intelligence Officer	श्रम अभिसूचनाधिकारी ।
Labour Investigator	श्रम अनुसंधाता ।
Labour Officer	श्रम अधिकारी ।
Lady Attendance Officer	महिला उपस्थिति अधिकारी ।
Lady Doctor	महिला डाक्टर ।
Lady Welfare Officer	महिला कल्याण अधिकारी ।
Lady Superintendent	अधीक्षिका ।
Land Acquisition Officer	भूमि अध्याप्ति अधिकारी ।
Land Records Officer	भूमि अभिलेख अधिकारी ।
Land Reforms Commissioner	भूमि-व्यवस्था आयुक्त ।
Law Reporter	विधि प्रतिवेदक ।
Leader of the House	नेता, सदन ।
Leader of the Opposition	नेता, विरोधी दल ।

Leave Reserve Clerk	अतिरिक्त लिपिक ।
Legal Remembrancer	विधि परामर्शी ।
Liaison Officer	सम्पर्क अधिकारी ।
Librarian	पुस्तकाध्यक्ष । ग्रन्थाध्यक्ष ।
Licence Inspector	लाइसेंस निरीक्षक ।
Licencing Officer	लाइसेंस अधिकारी ।
Line Inspector	लाइन निरीक्षक ।
Lino Barman	लीनो शलाकी ।
Lino Operator	लीनो परिचालक ।
Liquidation Clerk	अपाकरण लिपिक ।
Liquidator	अपाकर्ता ।
Litigation Clerk	मुकदमा लिपिक ।
Livestock Officer	पशुधन अधिकारी ।
Lower Division Assistant	निम्न श्रेणी सहायक ।

M

Magistrate	दंडाधिकारी । मैजिस्ट्रेट ।
Majkoori	मजकूरी ।
Male Nurse	उपचारक ।
Manager	प्रबंधक ।
Managing Director	प्रबंध निदेशक ।
Managing Officer	प्रबंधाधिकारी ।
Marketing Inspector	विक्रय निरीक्षक ।
Mason	राजमिस्त्री ।
Master	अध्यापक । शिक्षक ।

Material Handling Supervisor	सामग्री उपयोग पर्यवेक्षक ।
Maternity Supervisor	प्रसूति पर्यवेक्षक ।
Matron	मेट्रन ।
Mechanic	यांत्रिक ।
Mechanical Engineer	यंत्र अभियंता ।
Mechanical Inspector	यंत्र निरीक्षक ।
Medical Officer	चिकित्साधिकारी ।
Medical Officer Incharge	प्रभारी चिकित्साधिकारी ।
Medical Officer of Health	स्वास्थ्य अधिकारी ।
Medical Referee	रोग निर्णोता ।
Medical Superintendent	चिकित्साधीक्षक ।
Member	सदस्य ।
Member-in-charge	प्रभारी सदस्य ।
Member Judge	सदस्य न्यायाधीश ।
Metallurgist	धातुविद् ।
Meter Reader	मीटर वाचक ।
Meter Tester	मीटर परीक्षक ।
Midwife	उपसूतिका ।
Minister	मंत्री ।
Minister of State	राज्य मंत्री ।
Ministerial Staff	कार्यालय कर्मचारिवर्ग ।
Miscellaneous Clerk	प्रकीर्ण लिपिक ।
Mistress	अध्यापिका ।
Moharrir	लिपिक । मुहरिर ।
Money Tester	मुद्रा परीक्षक ।

Mono Caster	मोनो डलाईकार ।
Mortuary Clerk	मुर्दाघर लिपिक ।
Motor Driver	मोटर चालक ।
Motor Vehicle Officer	मोटर वाहन अधिकारी ।
Movement Clerk	संचरण लिपिक ।
Mukhtar-am	मुस्तार ग्राम ।
Municipal Engineer	नगर अभियंता ।
Municipal Medical Officer of Health	नगर स्वास्थ्य अधिकारी ।
Munsarim	मुनसरिम ।
Munsarim Reader	मुनसरिम पेशकार ।
Munsarim Sadar	सदर मुनसरिम ।
Munsif	मुंसिफ ।
Munsif, City	नगर मुंसिफ ।
Munsif Havali	हवाली मुंसिफ ।
Mutation Clerk	नामांतरण लिपिक । दाखिल खारिज लिपिक ।
Mycological Assistant	कवकीय सहायक ।
Mycologist	कवकविद् ।

N

Naib	नायब । सहायक ।
Naib Nazir	नायब नाजिर ।
Naib Registrar Kanungo	नायब निबंधक कानूनगो ।
Naib Tahsildar	नायब तहसीलदार ।

Nazarat Jamadar	नजारत जमादार ।
Nazir	नाजिर ।
Nazir Sadar	सदर नाजिर ।
Nazul Amin	नजूल अमीन ।
Nazul Officer	नजूल अधिकारी ।
News Officer	समाचार अधिकारी ।
Non-gazetted Officer	अप्रतिष्ठित अधिकारी ।
Notary Public	लेख्य प्रमाणक ।
Noter-Drafter	उपलेखक-प्रालेखक ।
Notice Server	नोटिस तामीलकर्ता ।
Numismatic Assistant	मुद्रा सहायक ।
Nurse	१-धात्री । दाई । २-उपचारक । उपचारिका ।
Nursery Officer	पौधशाला अधिकारी ।
Nursing Orderly	उपचार अर्दली ।
Nutrition Chemist	पुष्टाहार रसायनविद् ।
Nutrition Survey Officer	पुष्टाहार सर्वेक्षण अधिकारी ।

O

Oath Commissioner	शपथ अधिकारी ।
Observer	संवीक्षक ।
Octroi Inspector	चुंगी निरीक्षक ।
Octroi Moharrir	चुंगी मुहरिर ।
Office Assistant	कार्यालय सहायक ।
Office-bearer	पदाधिकारी ।

Office Superintendent	कार्यालय अधीक्षक ।
Officer	अधिकारी ।
Officer-in-charge	प्रभारी अधिकारी ।
Official Liquidator	शासकीय अपाकर्ता । सरकारी अपाकर्ता ।
Official Receiver	शासकीय आदाता ।
Official Trustee	न्यासपाल ।
Operator	परिचालक । चालक ।
Orderly	अर्दली ।
Orderly Peon	अर्दली चपरासी ।
Organiser	आयोजक । संघटनकर्ता । संगठक ।
Overseer	ओवरसियर ।

P

Painter	१-चित्रकार । २-रंगसाज ।
Panel Lawyer	नामिका वकील ।
Panel of Presiding Members	अध्यक्ष सदस्य नामिका ।
Parcel Clerk	पार्सल बाबू ।
Parliamentary Secretary	सभा सचिव ।
Partition Amin	बंटवारा अमीन ।
Patraula	पतरौल ।
Payment Clerk	भुगतान लिपिक ।
Pay-sheet Clerk	वेतन-पत्र लिपिक ।
Pension Clerk	पेंशन लिपिक ।
Peon	चपरासी ।

Personal Assistant	वैयर्थितक सहायक
Personnel Officer	कार्मिक अधिकारी
Peshi Clerk	पेशी लिपिक ।
Peshkar	पेशकार ।
Petitions Officer	याचिका अधिकारी ।
Petition Writer	याचिका लेखक ।
Pharmacist	भेषजिक ।
Pharmaceutical Expert	भेषज विशेषज्ञ ।
Photographer	भाचित्रक । फोटोग्राफर ।
Physical Culture Instructor	शारीरिक विकास शिक्षक ।
Physical Culturist	शारीरिक विकासविद् ।
Physical Training Inspector	व्यायाम शिक्षक ।
Physician	चिकित्सक ।
Planner	नियोजनकार । नियोजक ।
Planning Officer	नियोजनाधिकारी ।
Plantation Jamadar	रोपावनी नायक ।
Plant Collector	पौध संग्रहकर्ता ।
Plant Pathologist	वनस्पति रोगविद् ।
Plant Protection Assistant	वनस्पति रक्षा सहायक ।
Pleader	अभिर्वक्ता । वकील ।
Polling Agent	मतदान अभिकर्ता ।
Polling Officer	मतदान अधिकारी ।
Poultry Development Officer	कुक्कुट विकास अधिकारी ।

Pound Ahalmad	कांजीहौस अहलमद ।
Pound Keeper	कांजीहौस मुंशी ।
Power House Superintendent	विजलीघर अधीक्षक ।
Power Station Engineer	विद्युत् केन्द्र अभियंता ।
Premier	प्रधान मंत्री ।
President	१-राष्ट्रपति (केवल भारत के राष्ट्रपति के लिये) । २-सभापति ।
Presiding Member	अध्यक्ष सदस्य ।
Presiding Officer (Court)	विचाराध्यक्ष ।
Presiding Officer (Election)	मतदान अध्यक्ष ।
Prime Minister	प्रधान मंत्री ।
Principal Officer	मुख्य अधिकारी ।
Private Secretary	निजी सचिव ।
Probate Assistant	संप्रमाण सहायक ।
Probationary Assistant Collector	परिवीक्षाधीन सहायक समाहर्ता ।
Probationer	परिवीक्षाधीन ।
Probation Magistrate	आचरण सुधार दंडाधिकारी ।
Probation Officer	आचरण सुधार अधिकारी ।
Process Server	आदेशिका वाहक ।
Progress Clerk	प्रगति लिपिक ।
Propaganda Demonstrator	प्रचार निदर्शक ।
Property Inspector	संपत्ति निरीक्षक ।

Prosecuting Inspector (Public Prosecutor)	अभियोक्ता निरीक्षक । (सरकारी अभियोक्ता) ।
Prosecutor	अभियोक्ता ।
Provident Fund Clerk	निर्वाह निधि लिपिक ।
Psychologist	मनोविज्ञानविद् ।
Public Analyst to Govern- ment	सरकारी विश्लेषक ।
Public Prosecutor	सरकारी अभियोक्ता ।
Public Relations Officer	जन सम्पर्क अधिकारी ।
Publications Officer	प्रकाशन अधिकारी ।
Publicity Officer	विख्यापन अधिकारी ।
Puisne Judge	अवर न्यायाधीश ।
Purchase Officer	क्रयाधिकारी ।

Q

Qurq Amin	कुर्क अमीन ।
-----------	--------------

R

Radio Engineer	रेडियो अभियंता ।
Radiologist	राश्मिक ।
Range Co-ordination Officer	क्षेत्र समन्वय अधिकारी ।
Range Deputy Inspector General of Police	क्षेत्र पुलिस उपमहानिरीक्षक ।
Range Officer	राजि अधिकारी ।
Ranger	राजिक ।

Rationing Officer	राशन अधिकारी ।
Reader (in courts, etc.)	उपस्थापक । पेशकार ।
Reader (in a printing press)	प्रूफ शोधक । प्रूफ रीडर ।
Receipt and Delivery Superintendent	प्राप्ति तथा वितरण अधीक्षक ।
Receipt and Despatch Clerk	प्राप्ति संप्रेषण लिपिक ।
Receiver	आदाता ।
Reception Clerk	स्वागत लिपिक ।
Receptionist	स्वागती ।
Reclamation Officer	भूसुधार अधिकारी ।
Record Keeper	अभिलेखपाल । मुहाफिज दफ्तर ।
Reference Clerk	निर्देश लिपिक ।
Reformation Officer	बालसुधार अधिकारी ।
Refund Ahalmad	वापसी अहलमद ।
Regional Concliation Officer	संभागीय संराधन अधिकारी ।
Regional Deputy Director of Education	संभागीय शिक्षा उपनिदेशक ।
Regional Settlement Officer	संभागीय बन्दोबस्त अधिकारी ।
Registering Authority	निबन्धन आधिकारिकी ।
Register Keeper	पंजीपाल ।
Registrar	निबन्धक ।
Registrar, Co-operative Societies	निबन्धक, सहकारिता विभाग ।
Registrar, High Court	निबन्धक, उच्च न्यायालय ।

Registration Clerk	निबंधन लिपिक ।
Regular Ahalmad	नम्बरी अहलमद ।
Registrar Kanungo	निबंधक कानूनगो ।
Rehabilitation Grant Officer	पुनर्वासन अनुदान अधिकारी ।
Relief and Rehabilitation Inspector	सहायता तथा पुनर्वासन निरीक्षक ।
Rent Control and Eviction Officer	किराया नियंत्रण एवं निष्कासन अधिकारी ।
Repairer	मरम्मतकार ।
Reporter	१-प्रतिवेदक । २-वृत्तलेखक । ३-संवाददाता ।
Research Assistant	शोध सहायक ।
Research Officer	शोध अधिकारी ।
Research Supervisor	शोध पर्यवेक्षक ।
Resident	स्थानिक ।
Resident Engineer	स्थानिक अभियंता ।
Resident Magistrate	स्थानिक दंडाधिकारी ।
Return Assistant	परिलेख सहायक ।
Returning Officer	निर्वाचन अधिकारी ।
Revenue Accountant	राजस्व लेखाकार । वासिल बाकी नवीस ।
Revenue Ahalmad	राजस्व अहलमद ।
Revenue Deposit Clerk	राजस्व निक्षेप लिपिक ।
Revenue Officer	राजस्व अधिकारी ।
Reviser	पुनरीक्षक ।
Revising Authority	पुनरीक्षण आधिकारिकी ।

Risaldar	रिसालदार ।
Routine Clerk	नैत्यक लिपिक ।
Routine Grade Assistant	नैत्यक श्रेणी सहायक ।
Roznamcha Navis	रोजनामचा नवीस ।
Runner	धावक ।
Rural Life Analyst	ग्राम-जीवन विश्लेषक ।

S

Sadar Kaurungo	सदर कानूनगो ।
Sadar Munsarim	सदर मुनसरिम ।
Sales Officer	बिक्री अधिकारी ।
Sales Organizer	बिक्री संगठक ।
Sales Tax Commissioner	बिक्रीकर आयुक्त ।
Sanitary Inspector	सफाई दरोगा ।
Sanitation Clerk	सफाई लिपिक ।
Sarbarakar	कार्यपाल । सरबराकार ।
Sarpanch	सरपंच ।
Sarishtedar	सरिश्तेदार ।
Sazawal	सजावल ।
Scout Master	बालचर शिक्षक ।
Scrutinizer	छानबीन कर्ता ।
Scrutiny Incharge	छानबीन प्रभारी ।
Seasonal Amin	फसली अमीन ।
Secretary	सचिव ।

Secretary, Agriculture Department	सचिव, कृषि विभाग । कृषि सचिव ।
Secretary, Board of Revenue	सचिव, राजस्व परिषद् ।
Secretary, Legislative	विधान सचिव ।
Sectional Head Clerk	अनुभागीय मुख्य लिपिक ।
Sectional Inspector	अनुभागीय निरीक्षक ।
Section Incharge	अनुभाग प्रभारी ।
Section Leader	अनुभाग प्रमुख ।
Section Officer	अनुभाग अधिकारी ।
Selection Grade Assistant	प्रवर श्रेणी सहायक ।
Senior Superintendent of Police	ज्येष्ठ पुलिस अधीक्षक ।
Sergeant	साजेंट ।
Sessions Judge	सेशन न्यायाधीश । सेशन जज ।
Settlement Officer	बंदोबस्त अधिकारी ।
Shift Engineer	पाली अभियंता ।
Siaha Navis	सियाहा नवीस ।
Sister (in hospital)	अवेक्षिका ।
Sister Tutor	अवेक्षिका शिक्षिका ।
Site Planner	स्थल नियोजनकार ।
Social Welfare Officer	समाज कल्याण अधिकारी ।
Soil Chemist	भूरसायनविद् ।
Soil Classifier	भूमि वर्गीकार ।
Solicitor	सालिसिटर ।
Speaker	अध्यक्ष ।

Specialist	विशेषज्ञ ।
Special Magistrate	विशेष दंडाधिकारी ।
Special Secretary, Finance Department	विशेष सचिव, वित्त विभाग । विशेष वित्त सचिव ।
Staff Nurse	कर्म उपचारिका ।
Stamp Officer	स्टांप अधिकारी ।
Stamp Vendor	स्टांप विक्रेता ।
Standing Counsel	स्थायी अभिवक्ता ।
Statement Clerk	विवचन लिपिक ।
Station Incharge	केन्द्र प्रभारी । स्टेशन प्रभारी ।
Station Officer (of a Police Station)	थानेदार ।
Statistical Assistant	सांख्यिक सहायक ।
Statistical Officer	संख्याधिकारी ।
Statistician	सांख्यिक ।
Statistics Authority	संख्याधिकारिकी ।
Steno-cum-clerk	आशुलेखक एवं लिपिक ।
Stenographer	आशुलेखक ।
Steno-Typist	आशुलेखक-टंकक ।
Stock Verifier	भांडार परीक्षक ।
Stores Purchase Officer	भांडार क्रयाधिकारी ।
Sub-Deputy Inspector of Schools	विद्यालय अवर उपनिरीक्षक ।
Sub-Divisional Officer	परगनाधिकारी ।
Sub-Editor	उपसंपादक ।
Sub-Inspector	उपनिरीक्षक ।

Sub-Overseer	सहायक ओवरसियर ।
Sub-Registrar	अवर निबंधक ।
Sub-Treasury Accountant	सियाहा नवीस ।
Suits Clerk	वाद लिपिक ।
Superintendent	अधीक्षक ।
Superintendent of Advances	पेशगी अधीक्षक ।
Superintendent of Police	पुलिस अधीक्षक ।
Superintendent, Printing and Stationery	मुद्रण अधीक्षक ।
Superintending Engineer	अधीक्षक अभियंता ।
Supernumerary Kanungo	अतिरिक्त कानूनगो ।
Supervisor	पर्यवेक्षक ।
Supervisor Kanungo	पर्यवेक्षक कानूनगो ।
Supply Inspector	संपूर्ति निरीक्षक ।
Supply Officer	संपूर्ति अधिकारी ।
Surgeon	शल्यक । सर्जन ।
Survey Instructor	सर्वेक्षण शिक्षक ।
Surveyor	सर्वेक्षक ।

T.

Tahsildar	तहसीलदार ।
Tahvildar	तहवीलदार ।
Tandel, also Tindal	टंडेल । नायक ।

Taungya Teacher (Forest Department)	टोंगिया शिक्षक ।
Tax Collector	कर समाहर्ता ।
Taxation Officer	कराधान अधिकारी ।
Tax Officer	कर अधिकारी ।
Teacher	शिक्षक ।
Technical Adviser	प्राविधिक परामर्शद ।
Technical Officer	प्राविधिक अधिकारी ।
Technician	प्रविधिज्ञ ।
Technologist	प्रोद्योगविद् ।
Terminal Toll Tax Inspector	सीमांत पथकर निरीक्षक ।
Tester	पारखी ।
Textile Expert	वस्त्र विशेषज्ञ ।
Textile Inspector	वस्त्र निरीक्षक ।
Time Keeper	समयपाल ।
Tindal	टंडेल ।
Toll Clerk	पथकर लिपिक ।
Toll Inspector	पथकर निरीक्षक ।
Tourist Development Officer	पर्यटन विकास अधिकारी ।
Town and Village Plan- ner	नगर तथा ग्राम नियोजक ।
Tracer	अनुरेखक ।
Traffic Superintendent	यातायात अधीक्षक ।
Translator	अनुवादक ।

Transport Commissioner	परिवहन आयुक्त ।
Treasurer	कोषाध्यक्ष ।
Treasury Officer	कोषाधिकारी ।
Trustee	न्यासी ।
Typist	टंकक ।

U

Under Secretary	अनुसचिव ।
Unpaid Apprentice	निर्वेतन अप्रेंटिस ।
Upper Division Assistant	उच्च श्रेणी सहायक ।

V

Vaccinator	टीकावाला ।
Vakil	वकील ।
Veterinary Assistant Surgeon	सहायक पशु चिकित्सक ।
Veterinary Compounder	पशु कम्पाउंडर ।
Veterinary Doctor	पशु चिकित्सक ।
Vice-President	१-उपसभापति । २-उपराष्ट्रपति । ३-उपाध्यक्ष ।
Vital Statistics Clerk	जन्म-मृत्यु लिपिक ।
Vulcanizer	वल्कनिक ।

W

Ward Boy	कक्ष सेवक ।
Warden	अभिरक्षक । वार्डन ।

Warder	प्रहरी ।
Ward Master	कक्षपाल ।
Wasil Baqi Navis	वासिल बाकी नवीस । राजस्व लेखाकार ।
Watchman	चौकीदार ।
Weeder	निर्दाता ।
Welfare Officer	कल्याण अधिकारी ।
Whip	सचेतक ।
Whole-time Compensation Officer	पूर्णकालिक प्रतिकर अधिकारी
Works Agent	निर्माण अभिकर्ता ।

Z

Zileदार	जिलेदार ।
Zonal Worker	परिक्षेत्रीय कार्यकर्ता ।
Zone Officer	परिक्षेत्र अधिकारी ।

विभागादि-नाम

A

Accounts Section (P.W.D.)	लेखा अनुभाग, (सार्वजनिक निर्माण विभाग) ।
Additional District Magistrate's Court	अपर जिला दंडाधिकारी न्यायालय ।
Adjudication Board	अधिनिर्णय परिषद् ।
Admission Board	प्रवेश परिषद् ।
Advisory Committee	परामर्श समिति ।
Agricultural Association	कृषि संघ ।
Agricultural Engineering Circle	कृषि अभियन्त्रण-मंडल ।
Agricultural Income Tax Revision Board	कृषि आयकर पुनरीक्षण परिषद् ।
Agricultural Institute	कृषि संस्थान ।
Agriculture Department	कृषि विभाग ।
Agriculture Engineering Department	कृषि अभियन्त्रण विभाग ।
Agriculture Secretary's Branch	कृषि सचिव शाखा ।
Air Survey and Training Directorate	वैमानिक सर्वेक्षण तथा प्रशिक्षण निदेशालय ।
All-India Agricultural Committee	अखिल-भारतीय कृषि समिति ।
Anglo-Indian School	आंग्ल-भारतीय विद्यालय ।
Animal Husbandry Department	पशुपालन विभाग ।

Animal Genetics Section,
Livestock Research
Station

पशु-प्रजनन अनुभाग, पशुधन शोध कन्द्र ।

Animal Nutrition Research Section, Mechanized
State Farm

पशु-पुष्टाहार शोध अनुभाग, सयंत्र
राजकीय कृषि क्षेत्र ।

Anti-Corruption Department

भ्रष्टाचार निवारण विभाग ।

Appointment Department

नियुक्ति विभाग ।

Archaeological Department

पुरातत्व विभाग ।

Arrear Section

बकाया अनुभाग ।

Assurances Sub-Committee

आश्वासन उपसमिति ।

Automobile Technical
Training Centre

मोटरयान प्राविधिक प्रशिक्षण केन्द्र ।

Ayurvedic and Unani
Inspectorate

आयुर्वेदीय तथा यूनानी निरीक्षणालय ।

B

Blood Bank

रुधिरागार ।

Board of Coordination

समन्वय परिषद् ।

Board of High School
and Intermediate Education

माध्यमिक शिक्षा परिषद् ।

Board of Indian Medicine

भारतीय विकित्सा परिषद् ।

Board of Public Health

सार्वजनिक स्वास्थ्य परिषद् ।

Board of Revenue

राजस्व परिषद् ।

Board of Student Welfare

छात्र कल्याण परिषद् ।

Botanical Institute

वनस्पति संस्थान ।

Bridge and Planning Division	पुल तथा नियोजन प्रभाग ।
Budget and Payment Section	आय-व्ययक और भुगतान अनुभाग ।
Budget Section, Electricity	आय-व्ययक अनुभाग, विद्युत् ।
Budget Section, Irrigation	आय-व्ययक अनुभाग, सिंचाई ।
Bureau of Psychology	मनोविज्ञानशाला ।

C

Canal Construction Division	नहर निर्माण प्रभाग ।
Cane and Sugar Inspectorate	गन्ना तथा शक्कर निरीक्षणालय ।
Cane Commissioner's Office	गन्ना आयुक्त कार्यालय ।
Central State Library	केन्द्रीय राजकीय ग्रन्थालय ।
Central Sugarcane Research Station	केन्द्रीय गन्ना शोध केन्द्र ।
Chief Engineer's Office	मुख्य अभियन्ता का कार्यालय ।
Chief Secretary's Branch	मुख्य सचिव शाखा ।
Children Section, U. P. Prison Department	बालक अनुभाग, उ० प्र० कारागार विभाग ।
City Magistrate's Court	नगर दंडाधिकारी न्यायालय ।
Civil and Sessions Court	दीवानी तथा सेशन न्यायालय ।
Civil and Sessions Judge's Court	दीवानी तथा सेशन-जज का न्यायालय ।
Civil Building Section	जानपद भवन अनुभाग ।

College of Physical Education	व्यायाम शिक्षा महाविद्यालय ।
Communication Section	संचार अनुभाग ।
Confidential Department	गोपन विभाग ।
Co-operative Department	सहकारिता विभाग ।
Council of Physical Culture	शारीरिक विकास परिषद् ।
Criminal Investigation Department	अपराध अनुसंधान विभाग ।

D

Department of Cultural Affairs and Scientific Research	सांस्कृतिक कार्य तथा वैज्ञानिक शोध विभाग ।
Department of Geology and Mining	भूतत्त्व तथा खनिकर्म विभाग ।
Despatch, Index and Type Section	संप्रेषण, सूची तथा टंकन अनुभाग ।
Diseases and Pests Section, Livestock Research Station	पशुरोग निदान अनुभाग, पशुधन शोध केन्द्र ।
District Board	जिला परिषद् ।
District Judge's Court	जिला न्यायाधीश न्यायालय ।
District Magistrate's Court	जिला दंडाधिकारी न्यायालय ।
District Probation Office	जिला आचरण-सुधार कार्यालय ।
District Psychological Centre	जिला मनोविज्ञान केन्द्र ।
District Supply Office	जिला संपूर्ति कार्यालय ।
Drawing Section	रेखाचित्र अनुभाग ।

E

Ecclesiastical Department	रक्षोष्ट्रीय पौरोहित्य विभाग ।
Economics and Statistics Department	अर्थ और संख्या विभाग ।
Economic Intelligence and Statistics Department	आर्थिक अभिसूचना तथा संख्या विभाग ।
Education Department	शिक्षा विभाग ।
Electrical and Mechanical Engineering Class	वैद्युत तथा यांत्रिक अभियंत्रण कक्षा ।
Electrical and Mechanical Tube-well Division	वैद्युत तथा यांत्रिक नलकूप प्रभाग ।
Epidemiology Branch	महामारी-विज्ञान शाखा ।
Excise Department	आबकारी विभाग ।
Evacuee Property Organization	निष्क्रान्त सम्पत्ति संघटन ।
Election Department	निर्वाचन विभाग ।
Evacuee Property Office	निष्क्रान्त सम्पत्ति कार्यालय ।
Executive Council	कार्यकारिणी परिषद् ।
Executive Engineer's Office	अधिशाली अभियन्ता का कार्यालय ।
Executive Section	कार्यकारी अनुभाग ।

F

Finance (Accounts) Department	वित्त (लेखा) विभाग ।
Finance (Budget) Department	वित्त (आय-व्ययक) विभाग ।

Finance (Expenditure control) Department	वित्त (व्यय-नियन्त्रण) विभाग ।
Finance (General) Department	वित्त (सामान्य) विभाग ।
Finance (Inspection, Economy and Reorganization) Department	वित्त (निरीक्षण, अर्थव्यवस्था और पुनर्संघटन) विभाग ।
Finance (Planning and Resources) Department	वित्त (नियोजन और संसाधन) विभाग ।
Finance (Services and Sales Tax) Department	वित्त (सेवा तथा बिक्री कर) विभाग ।
Fisheries Department	मत्स्य विभाग ।
Food and Civil Supplies Department	खाद्य और रसद विभाग ।
Fruit Development Board	फल विकास परिषद् ।
Fruit Preservation and Canning Institute-cum-Training Centre	फल-संरक्षण तथा डिब्बाबन्दी संस्थान एवं प्रशिक्षण केन्द्र ।

G

Gardens and Horticulture Section	उद्यान अनुभाग ।
General Administration Department	सामान्य प्रशासन विभाग ।
Girls Education Expansion Office	बालिका शिक्षा प्रसार कार्यालय ।
Government Agriculture Farm	राजकीय कृषि क्षेत्र ।
Government Arts and Crafts College	राजकीय कला-शिल्प महाविद्यालय ।

Government Basic Normal School	राजकीय आधारिक दीक्षा विद्यालय ।
Government Basic Training College	राजकीय आधारिक प्रशिक्षण महा-विद्यालय ।
Government Branch Press	राजकीय शाखा मुद्रणालय ।
Government Central Pedagogical Institute	राजकीय अध्यापन विज्ञान संस्थान ।
Government Central Press	राजकीय केन्द्रीय मुद्रणालय ।
Government Central Weaving Institute	राजकीय केन्द्रीय वयन संस्थान ।
Government Ceramic Centre	राजकीय कुंभकार-कला केन्द्र ।
Government College of Home Science	राजकीय गृहविज्ञान महाविद्यालय ।
Government College of Physical Education	राजकीय व्यायाम शिक्षा महाविद्यालय ।
Government Constructive Training College	राजकीय रचनात्मक प्रशिक्षण महा-विद्यालय ।
Government Dyeing, Bleaching and Finishing Factory	राजकीय रंगाई, विरंजन तथा परिष्कार कर्मशाला/फैक्टरी ।
Government Estate Department	राज्य संपत्ति विभाग ।
Government Fruit Research Station	राजकीय फल शोध केन्द्र ।
Government Girls' Inter College	राजकीय बालिका इंटर महाविद्यालय ।
Government Girls' Normal School	राजकीय बालिका दीक्षा विद्यालय ।

Government School	High	राजकीय उच्च विद्यालय ।
Government Secondary School	Higher	राजकीय उच्चतर माध्यमिक विद्यालय ।
Government Secondary School for Girls		राजकीय उच्चतर माध्यमिक बालिका विद्यालय ।
Government Hill Fruit Research Station		राजकीय पर्वतीय फल शोध केन्द्र ।
Government Inter College		राजकीय इंटर महाविद्यालय ।
Government Junior Training College		राजकीय जूनियर प्रशिक्षण महाविद्यालय ।
Government Model School		राजकीय आदर्श विद्यालय ।
Government Normal School	Normal	राजकीय दीक्षा विद्यालय ।
Government Normal School for Girls		राजकीय बालिका दीक्षा विद्यालय ।
Government Nursery Training College for Women		राजकीय शिशुपालन प्रशिक्षण महाविद्यालय ।
Government Photo-Litho Press		राजकीय फोटो-लिथो मुद्रणालय ।
Government Precision Instruments Factory		राजकीय सूक्ष्म उपयंत्र निर्माणशाला ।
Government Railway Police (A) Section		राजकीय रेलवे पुलिस (क) अनुभाग ।
Government Sanatorium		राजकीय आरोग्याश्रम ।
Government School of Arts and Crafts		राजकीय कला-शिल्प विद्यालय ।

Government Secondary School	राजकीय माध्यमिक विद्यालय ।
Government Training College	राजकीय प्रशिक्षण महाविद्यालय ।
Government Training College for Women	राजकीय महिला प्रशिक्षण महाविद्यालय ।
Government Technical Institute	राजकीय प्राविधिक संस्थान ।

H

Harijan Sahayak Department [attached to Education (C) Department]	हरिजन सहायक विभाग [शिक्षा (ग) विभाग से संबद्ध] ।
Hastinapur Town Development Board	हस्तिनापुर नगर विकास परिषद् ।
Home (Criminal) Department	गृह (अपराध) विभाग ।
Home (Jails) Department	गृह (कारागार) विभाग ।
Home (Police) Department	गृह (पुलिस) विभाग ।
Housing Department	निवासन विभाग ।
Hydro-electric Commercial-cum-Distribution Division	जलविद्युत् वाणिज्य एवं वितरण प्रभाग ।
Hydro-electric Generation Division	जल विद्युत् उत्पादन प्रभाग ।
Hygiene Publicity Bureau	स्वस्थवृत्त विख्यापन कार्यालय ।

I

Improvement Trust	नगर सुधार मंडल ।
Indian Administrative Service Section	भारतीय प्रशासन सेवा अनुभाग ।
Indian Posts and Telegraphs Department	भारतीय डाक-तार विभाग ।
Industrial Training Institute	औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थान ।
Industries Department	उद्योग विभाग ।
Industries (Establishment) Department	उद्योग (अधिष्ठान) विभाग ।
Industries Health Organization	उद्योग स्वास्थ्य संघटन ।
Infectious Diseases Hospital	संक्रामक रोग चिकित्सालय ।
Information Department	सूचना विभाग ।
Information Directorate	सूचना निदेशालय ।
Intelligence Bureau	अभिसूचना केन्द्र ।
Irrigation (Establishment) Department	सिंचाई (अधिष्ठान) विभाग ।
Irrigation (Works) Department	सिंचाई (निर्माण) विभाग ।
Irrigation Workshop	सिंचाई कर्मालय ।

J

Jail Training School	कारागार प्रशिक्षण विद्यालय ।
Japanese Machinery Training Centre	जापानी यंत्र प्रशिक्षण केन्द्र ।

Judicial Department	न्याय विभाग ।
Judicial Section	न्याय अनुभाग ।
Junior Basic School	अवर आधारिक विद्यालय ।
Junior Basic Training College	अवर आधारिक प्रशिक्षण महा-विद्यालय ।
Junior High School	अवर माध्यमिक विद्यालय ।

K

Kanpur Electricity Supply Administration	कानपुर विद्युत् वितरण प्रशासन ।
Kans Eradication Centre	कांस उत्पादन केन्द्र ।

L

Labour Department	श्रम विभाग ।
Land Management Circle	भूमि प्रबन्ध मंडल ।
Language Department	भाषा विभाग ।
Legislative Department	विधान विभाग ।
Livestock Research Station	पशुधन शोध केन्द्र ।
Local Self-Government Department	स्वायत्त शासन विभाग ।

M

Managing Committee	प्रबन्ध समिति ।
Map Publication Directorate	मानचित्र प्रकाशन निदेशालय ।

Mechanical Equipment Section	यांत्रिक सज्जा अनुभाग ।
Mechanized State Farm	सयंत्र राजकीय कृषिक्षेत्र ।
Medical Department	चिकित्सा विभाग ।
Medical Officer's Office	चिकित्साधिकारी का कार्यालय ।
Mental Hospital	मानसिक चिकित्सालय ।
Model School	आदर्श विद्यालय ।
Motor Transport Section	मोटर परिवहन अनुभाग ।
Motor Vehicles Repair Organization	मोटरगाड़ी मरम्मत संघटन ।
Municipal Department	नगरपालिका विभाग ।

N

National Extension Service Block	राष्ट्रीय प्रसार सेवा खंड ।
National Malaria Control Unit	राष्ट्रीय मलेरिया नियंत्रण यूनिट ।
New Government Press	नवीन राजकीय मुद्रणालय ।
Nomination Committee	नामांकन समिति ।
Northern Circle Directorate	उत्तरी मंडल निदेशालय ।

O

Office of the Chief Engineer, 'Local Self-Government Engineering Department	मुख्य अभियन्ता, स्वायत्त शासन अभियंत्रण विभाग का कार्यालय ।
---	---

Office of the Crop Physiologist to Government, U. P., Lucknow	सस्य क्रियाशारीरविद् , उत्तर प्रदेश सरकार, लखनऊ का कार्यालय ।
Office of the Director of Education, U. P.	शिक्षा निदेशक, उत्तर प्रदेश का कार्यालय ।
Officers' Training School	अधिकारी प्रशिक्षण विद्यालय ।

P

Panchayat Raj Department	पंचायत राज विभाग ।
Petition Department	याचिका विभाग ।
Planning Department	नियोजन विभाग ।
Planning Research and Action Institute	नियोजन क्रिया एवं अनुशीलन संस्थान ।
Police Training School	पुलिस प्रशिक्षण विद्यालय ।
Post-war Services Reconstruction Fund Trust	युद्धोत्तर सेवा पुनर्निर्माण निधि न्यास ।
Power Department	विद्युत् विभाग ।
Provincial Hygiene Institute	प्रान्तीय स्वस्थवृत्त संस्थान ।
Public Health Department	सार्वजनिक स्वास्थ्य विभाग ।
Public Service Commission	लोक सेवा आयोग ।
Public Works Department	सार्वजनिक निर्माण विभाग ।

R

Rationing Department (merged in the Food and Civil Supplies Department)	राशन विभाग (खाद्य और रसद विभाग में विलीन) ।
Regional Directorate of Resettlement and Em- ployment	संभागीय पुनःस्थापन तथा रोजगार निदेशालय ।
Regional Transfer Board	संभागीय स्थानान्तरण परिषद् ।
Rehabilitation Finance Administration	पुनर्वासन वित्त प्रशासन ।
Relief and Rehabilitation Department	सहायता तथा पुनर्वासन विभाग ।
Relief and Rehabilitation Section	सहायता तथा पुनर्वासन अनुभाग ।
Revenue Department	राजस्व विभाग ।
Revenue (Forest) Depart- ment	राजस्व (वन) विभाग ।

S

Scientific Department	वैज्ञानिक विभाग ।
Secretariat, Administra- tion Department (Ac- counts)	सचिवालय प्रशासन विभाग (लेखा) ।
Secretariat Administra- tion Department (Estab- lishment)	सचिवालय प्रशासन विभाग (अधिष्ठान) ।
Seed and Implements Store	बीज तथा यंत्र भांडार ।
Senior Basic (Junior High) School	उच्च आधारीक (अवर माध्यमिक) विद्यालय ।

Settlement Office	बन्दोबस्त कार्यालय ।
Social Welfare Department	समाज कल्याण विभाग ।
State Ayurvedic College and Hospital	राजकीय आयुर्वेद महाविद्यालय तथा चिकित्सालय ।
State Insurance Dispensary	राजकीय बीमा औषधालय ।
State Tourist Advisory Council	राज्य पर्यटन परामर्श परिषद् ।
Sub-Divisional Office	परगना कार्यालय ।

T

Technological Institute	प्रौद्योगिक संस्थान ।
Town and Village Planning Department	नगर तथा ग्राम नियोजन विभाग ।
Training College	प्रशिक्षण महाविद्यालय ।
Training-cum-Production Centre	प्रशिक्षण एवं उत्पादन केन्द्र ।
Translation Department	अनुवाद विभाग ।
Transport Department	परिवहन विभाग ।

U

University Grants Committee	विश्वविद्यालय अनुदान समिति ।
U. P. Sports Control Board	उत्तर प्रदेश खेल नियंत्रण परिषद् ।

Uttar Pradesh Sailors', उत्तर प्रदेश नाविक, सैनिक तथा
 Soldiers 'and Airmen's वैमानिक परिषद् ।
 Board

V

Vocational and Techni- व्यावसायिक एवं प्राविधिक प्रशिक्षण
 cal Training Centre केन्द्र ।
 Vocational Training व्यावसायिक प्रशिक्षण संस्थान ।
 Institute

Z

Zonal Servicing Station परिक्षेत्रीय प्रसारण केन्द्र ।

परिशिष्ट

हिन्दी शब्दकोश समिति के सदस्य

१--मुख्य मंत्री	..	..	..	अध्यक्ष
२--गृह मंत्री	..	..	..	उपाध्यक्ष
३--श्री को० अ० सुब्रह्मण्य अय्यर, उपकुलपति, लखनऊ विश्वविद्यालय	..	..	..	सदस्य
४--मुख्य सचिव	..	..	..	"
५--श्री मोती बाबू, विशेषाधिकारी, न्याय विभाग, उत्तर प्रदेश सरकार	..	..	..	"
६--श्री श्रीनारायण चतुर्वेदी, विशेषाधिकारी (हिन्दी), उत्तर प्रदेश सरकार	..	..	..	"
७--श्री कन्हैया लाल मिश्र, महाधिवक्ता, उत्तर प्रदेश सरकार	..	..	..	"
८--श्री कुबेरनाथ सुकुल, एम० ए०, एल० टी०, प्राध्यापक, संस्कृत विश्वविद्यालय, वाराणसी	..	..	..	"
९--श्री भगवती शरण सिंह, सूचना निदेशक, उत्तर प्रदेश	..	..	..	"
१०--श्री गोपालचन्द्र सिंह, एम० ए०, एल-एल० बी०, अवकाश प्राप्त जिला एवं सेशन न्यायाधीश	..	..	..	सचिव

